

LÉPÉSEK UTÁN

Útkereső tünődések

VARGA ZOLTÁN

Amennyiben kedvet éreznék a büszkélkedésre, talán büszkélkedhetnek is: négy esztendővel ezelőtt, 1989 őszén (szomszédságunkban Ceaușescu hatalmon volt még!), az *Új Symposion* Merre tovább? címmel szárnyra bocsátott körkérdésétől indítatva az elsők között kíséreltem meg szorongató, de hosszú időn át megtárgyalhatatlanként nem létezőnek tekintett sorskérdéseinkre választ keresni. Úgyhogy ma, amikor a *Híd* Itt és most munkacímét viselő felszólítása állít hasonló feladat elé, mi sem látszik természetesebbnek, mint említett korábbi írásomba belelapozni. Akár az akkor elejtett fonalat is felvéve tovább folytatni.

Nem a magam vállát veregetve, hanem sokkal inkább a magammal és a magunkkal szembeni kritika kiindulópontjának is tekintve a folytatáshoz szükséges visszapillantást – főleg azt igyekezve eldönteni, miben is volt igazam, s miben nem, mennyiben is érthetek egyet akkori saját magammal. Nem utolsósorban négy év előtti „merészségemet” keveslőn, lényege szerint ma is magaménak vallva, amit, bizonyos lapuló jobbjágyvonásokat kiemelőn, a magyar „népmentálitásról” sebtében összeszedetten felvázolni próbáltam, ámde akkori „túlzott tapintatomat” jóvátevőn azt is megjegyezve egyúttal, hogy több mint négy évtizeden át szinte rutinná vált bölintőkészségünk okai közt a 44-es megtorlás akkor mindössze egyetlen sápadt célzással érinteni mert napjainak, azaz a „véres lecke” megtanulásának szerepe alighanem kiemelt is volt. Mindenekelőtt abban, hogy évszázadok során kialakult meghunyászkodásra való hajlamunkat nagyon is brutálisan igazolta és újra aktivizálta. Akad azonban egyéb korrigálni valóm is naivitásnak is mondható jóhiszeműségemmel összefüggésben: akkori feltevéseimmel ellentétben ma ugyanis már úgy látom, hogy a sokáig megkérdőjelezhetetlen pártállam kisebbségi-nemzetiségi politikájában mégiscsak több volt a „hátsó szándék”, illetve kifejezetten asszimilációs célzatú tudatoság, mint ahogy azt korábban véltem, vagy talán vélték közülünk a legtöbben – még ha egyetlen hivatalos politika esetében sem dönthető el teljes bizonyossággal, hogy mennyiben is gondolták azt őszintén meghirdetői, s mennyiben voltak inkább alacsonyabb szintű végrehajtói csupán hordozói ennek a bizo-

nyos hátsó szándéknak . . . Bár ami a hatalomnak feltételezett céljait illetően sikerült, valahogy túlságosan is sikerültnek látszik ahhoz, semhogy pusztán a körülmények „sikeres” összjátékának lehetne következménye. Alighanem akkor is, ha a kisebbségnek, főleg ha írástudónak tartja magát, akár még kötelezően is oka lehet gyanakodni egyfajta, jószerével a kisebbségi lét lényegéből fakadó paranoiára, illetőleg azt mintegy ellensúlyozandó esni bele holmi emelkedetten áltárgyilagossá naivitásba. A „túlokosság balekságába” is akár, hogyha úgy tetszik.

Megfeledkezésre hajlamosan arról, hogy másfajta paranoia is előfordulhat. Hatalmi és hatalmiságából fakadóan minden sarokban ellenséget kereső és találó, többségi, de annál inkább kisebb(rendű)ségi érzettől terhelt, vitatható jogosságú birtokonbelüliséget akarata ellenére is megkérdőjelező, híjával a helyzetét magától értetődőnek tekintő magabiztos nyugalom öntudatának. Egyre inkább úgy tetszik, legfőbb kiváltójaként is a hosszú időn át többenpű és -nyelvű, sőt -kultúrájú (-kultúrálatlanságú) testvériségbe és egységbe kényszerített, de úgy-ahogy mégis működő, sőt maga körül messzehatóan is illúziókat sugárzó tegnapi Jugoszláviát érő katasztrófának. Mindannak, ami fenyegető árnyait előrevetette ugyan, ámde aminek valóságos méretei szinte még ma sem felfoghatóak.

Úgyhogy ami a „vészejósló látnokiság” elmaradását illeti, attól tartok, valamennyiünknek okunk lehet itt a szégyenkezésre. Illetve egyikünknek sem, feltevé hogy „kollektív bűnöket”, ez esetben a sokak ostobaságát, az illúziókban való időn túli osztozkodás vétkét nem tekintjük szégyenletesnek. Akár a pártállam túlélési és fejlődőképességével, megreformálhatóságával és demokratiázálhatóságával, mi több, „humanizálhatóságával” összefüggő önáltatásainkra gondoljunk is, akár pedig a pluralizmussal és a parlamenti demokráciával, valamint a „szociális piacgazdasággal” kapcsolatos reményeinkre. Szoros összefüggésben a sorsunkat meghatározó velünk együtt élők „nemzeti nagykorúságát” túlbecsülőkkel is, nem érzékelve igazán és nem is idejében az „epikus primitívségnek” azokat a neobarbár erőit, amelyeket Európa és a világ ugyanúgy alábecsült, mint mi is – Európa és a világ felé tekintve.

Amiért is ha korábbi írásom Léphetünk-e még? címére visszapillantva most a „léptünk-e?” kérdésre keresnék választ, féltő, hogy csak kényszerlépéseket emlegethetnék. Sőt: nem képesen hajlamomat az akasztófahumorra illőképpen megzabolázni, „meglépéseket” is egyúttal. Alighanem akkor is a magunk illúzióitól függetlenül, ha azok kevésbé nyilvánvalóak. Kényszerlépéseink okozói alkalmasint így nem is annyira a magunk reményei voltak tehát, hanem azokéi inkább, akikről egyelőre még nem is tudhatjuk: képesek lehetnek-e valaha is a maguk mértéket nem ismerő rablóillúzióival szembefordulni.

*

Zárókonklúzióként viszont a jugoszláviai magyarság országos szintű „vertikális” megszervezésének fontosságát említettem, abban bizakodva, hogy ennek lehetősége elől az akkor még létező akadályok elhárulhatnak. El is hárultak hamarosan – épp csak az országgal együtt. Azzal a Jugoszláviával együtt,

amelynek a mai felére csonkult államképződményt akkor is csupán sikerületlen karikatúrájának érezhetjük, ha az előbbire sem tekintünk vissza túlzott nosztalgiával. Függetlenül attól a pusztán elméleti kérdéstől is akár, hogy amennyiben nem hullik darabokra, kevésbé mostohán tekint-e ránk, s eltűri-e vajon olyan szervezet létezését, amely mindenekelőtt kulturálisan, ámde politikailag is képes összefogni bennünket, artikulálni létezésünket. Mivel ilyesvalamiben reménykedtem annak idején, mindenekelőtt korábbi, elsősorban „irodalmiként” meghatározható kulturális elitünktől, mondjuk úgy, hogy csúcsertelmiségünktől várva kezdeményező lépések megtételére. Elképzelhetően bizonyos történelmileg kialakult magyar és egyéb kelet-közép-európai hagyományokkal összhangban is fordítva tekintetemet magyarságunk e rétegére – attól tartok, akkor is még, amikor már egyre nyilvánvalóbb lett, hogy szóban forgó elitünk zömében inkább vonakodik, semmint igyekszik e szerepének eleget tenni. Nehéz lenne megmondani, miért is: jószerével sokkal inkább kegyes adománynak, semmint valóságos vívmánynak tekinthető intézményeink féltéséből-e, avagy ön- és pozícióféltésből mulasztva el idejében érzéklni a történelem nyilvánvaló kurzusváltását, s szabadulva meg a kelleténél nehezebben a rezsimhűség reflexeitől. Avagy netán céhbélien előkelő sznobiságból, különböző személyes rokon- és ellenszenv befolyásolta finnyásaságból is, alkati eredetű esztétikaközpontú széplelkűségből viszolyogva a „napi politikától”. Embere válogatja alapon tehát, de azért a mégiscsak megalakuló és a magyarságunk eddigi törekvéseit mindenképpen meghatározó és kifejezésre juttató érdekvédelmi szervezetünk, a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége iránt fenntartással, sőt ellenérzéssel viszonyulva, s keretein jórészt kívül maradva. Alighanem időbelileg is elmulasztva a kezdeményező, illetve vezető szerep lehetőségét.

Alapjában véve inkább kárunkra, mint hasznunkra, ámde a szóban forgó olykor igaztalanul is vádolt s ma már „tegnapiságtól” is veszélyeztetett elit sajátosan lebegő helyzetével is összefüggésben. Abból adódóan, aminek tagadhatatlanul értékeket is hozó irodalmi avantgardizmusunk inkább csak következménye volt, vagyis hogy kulturális intézményeink helyzete (és helye is a magyar többségűnek sohasem mondható Újvidéken) ezt a bizonyos elitet – legjelentősebbnek mondható alkotóinkat – magyarságunk zömétől mintegy távol tartotta, eredeti környezetéből a legtöbb esetben kiszippantotta, s tette akár egy idegennek mondható környezet, illetve érdekösszeszövődés egzisztenciális értelemben vett foglyaivá is. Elképzelhetően egykori sorsintézőink előrelátását nagyon is igazolva, végkövetkezményeit tekintve pedig a tőle függetlenül megalakuló VMDK észak-bácskai–tiszavidéki súlypontjából is adódóan válva kívülállóvá.

Ha ugyan nem sajnálatos módon szembenállóvá is egyúttal. Akár a „periferikussá válástól” való érthető félelemmel is szoros összefüggésben.

*

Tudattalanul vagy tudatosan, latolgathatnám tovább, ámbár holmi rejtett indítékok kitapintgatása helyett inkább a fenntartások és kívülmaradások eset-

leges elvi okait kellene számba venni. Aligha könnyen, mivel ezek csak ritkán körvonalazódnak világosan, valóságos alternatívát is kínálva. Úgyhogy velük szembeni ellenvetéseimet is csak mintegy tapogatózva vagyok kénytelen megfogalmazni. Úgy is mondhatnám, feltételezett nézetek ellenében mindenekelőtt.

Kezdvé azon az elképzelt és legfőbb alapvádón, miszerint a VMDK és politikája nacionalista, nem mintha ez ma az említettek részéről kerek perec így hangozna el, s azt sem tartva valószínűnek, hogy a tartózkodók és kívülmaradók ezt így is érzik, ellenben mivel az etnikailag többségben levők véleménye (ideértve az általában demokratikusnak mondott ellenzék túlnyomó részét is) sommásan ez, természetesnek látszik, hogy főleg a kiemelt és így „kényes pozíciókban” lévők számára hasson ez megfontolásra késztetőn, sőt riasztóan. Érthetően és akár intézményeinket féltő altruizmustól motiváltan is, bármennyire képtelenségnek is tűnjék, hogy mindenekelőtt a rólunk kialakult-kialakított (torz)kép határozza meg lépéseinket. Nem mintha megítéltetésünk iránt közömbösek lehetnénk. Akkor sem, ha nyilvánvalónak tetszik: annyira „jók” semmiképpen sem lehetünk, hogy senki se mondhasson „rossznak” bennünket. Vagyis a nacionalizmus bélyegét (anélkül, hogy valóban azok akarnánk lenni, sőt védekezve is az ellen, hogy azok legyünk) mindenképpen vállalnunk kell, legalábbis ha belenyugszunk a szónak abba az értelmébe, amilyenként azt a sokáig létezett, ún. szocializmus gyakorlatában használták, agresszív és expanzív nemzeti türelmetlenséget és nem a nemzeti azonosulás vállalását és az ebből eredő értékek érvényesítésére való törekvést értve rajta.

De talán maradjunk a megszokottnál, tekintsük „rossz”-nak.

Hiszen ami körülöttünk ma van, közelebb és távolabb, szerte az egyszer volt kommunizmus-bolsevizmus térségeiben, valóban az is. Mindenekelőtt egész-ként, abban a kiúttalanságot sugalló összképből ránk tekintve, ami Ryszard Kapuscinski Hegyi-Karabahról szóló, nemrég olvasott írásából is felénk sugárzik. Mert amint azt a lengyel „száguldó riporter” is megállapítja, ma a világot valóban „három járvány, három sorscsapás fenyegeti”, nevezetesen a nacionalizmusé, a rasszizmusé és a vallási fundamentalizmusé, szükségképpen kapva lángra egy mindent „egy csapásra” megoldani kívánó ideológia jegyében létrehozott hatalmi gépezet eltűntének nyomában, mindenekelőtt az ősi gyűlölködés „nemes hagyományainak” nyomás alóli felszabadulásának következtében. Mivel amint Kapuscinskinál olvashatjuk: „Az örményektől és az azerbajdzsánoktól is van mit irigyelni! Nem kínozza őket az a gondolat, hogy a világ milyen bonyolult, s hogy az emberi sors mennyire bizonytalan és törékeny. Nem ismerik a nyugtalanságot, ami általában velejáruja az olyan kérdéseknek, mint: Mi az igazság?, Mi a jószág? Mi az igazságosság? (. . .) Az ő világuk kicsi – néhány völgy és hegy. Az ő világuk egyszerű – az egyik oldalon mi, jó emberek, a másikon ők, az ellenségeink (. . .) És ha van még egy másik világ, mit akarhatnának attól: Hogy hagyja őket békén. Békére pedig azért van szükségük, hogy pontosan megszámolhassák a másik fél csontjait.”

Akárcsak valamivel közelebb, vonnám le mindjárt a következtetést, csakhogy mi itt, a bennünket megsemmisítéssel fenyegető konfliktus peremén síkságon

élünk. Toleránsabb térségben, de huzatosabban is, törzsi rezervátumokat, de gyűlöletet is megőrző, barbárságot konzerváló rekeszekre tagoltság nélkül.

Védtelebberen és szabdalhatóbban is egyúttal, amint azt Trianon példája is mutatja. Trianoné, aminek következtében a történelmi Magyarország feldarabolásakor magyar többségű, sőt színmagyarnak tekinthető területeket is anélkül csatoltak el a magyar államtól, hogy erről az ott lakók véleményét kikérték volna, eladdig kisebbségi helyzetben lévő és magukat a valóságosnál elnyomottabbnak érző, s így többségi helyzet után áhítózó nemzetiségek izzó hangulatú tömeggyűlésein határozatva, mások nevében is és népszavazás helyett, a kérdéses országrészek jövője felől. Azé a Trianoné, amelyet megelőzően a feudális múltjától ugyan kissé nehezen szabaduló és gyors fejlődésétől néha elkapatott kiegyezés utáni félfüggetlen magyar állam alapjában véve mégiscsak toleráns nemzetiségi politikát folytatott, türelemmel vagy olykor némileg lenéző indolenciával olyképpen hagyva felnőni nemzetiségeinek kultúráját, hogy abból azok a határon túl élő és független anyaországot „államalkotó” néprészeknek is bőven adhattak. Akarva-akaratlanul is feldajkálva a köldökszínórjáról leszakadókat – mielőtt a hálásnak aligha mondható utódok emlékezetében végképp kegyetlen elnyomó hatalomként rögződött volna. Anyyira, hogy már-már magunk is higgyük. Belénk sulykolt haraggal nézve vissza a múltra, nem igazán vagy csak késéssel tanulva meg, hogy bármennyire nemzetállamként kísérelt is meg létezni, mintegy a „korszellemnek” is engedve az a bizonyos „Nagy-Magyarország”, mindazzal szemben, ami tőle keletre és délre terült el, a civilizált-ság és az európaiság vonatkozásában mindenképpen többletet jelentett. Alkalmasint pedig annak a többnyelvű és többnépű állammodellnek a lehetőségét is egyúttal, aminek jegyében hosszú századokon át, meg-megtépetten és részekre szakadtan is, de fennállt, és amilyenként végül is éppúgy nem volt lehetősége kiteljesedni, mint annak az utódállamnak, amelynek kereteiben mi, déli peremvidékiek végül is belekerültünk vagy beleszülettünk. Abba, igen, amelyik (őszintén, avagy csak a látszat kedvéért, ma már mindegy is lehet) ugyancsak ilyen államképződményként kísérelte meg magát megfogalmazni. Némileg a néhai Habsburg-monarchia szerepébe kerülve, s hozzá hasonlóan szintén egy nemzetek feletti vagy nemzetközi ideológia csődjébe bukva bele – bizonyos szemszögből nézve legalábbis, hiszen az egyik esetben a monarchikus és dinasztikus eszme, a másikban a proletár internacionalizmus, illetve annak jugoszláv népfelzabadító változata, a „testvériség-egység” bizonyult további fenntartására alkalmatlannak, aligha pusztán „önhibájából”, sokkal inkább világméretű folyamatokból fakadóan, mintegy a történelem ügyeletes „főszórával” szembekerülve. Ám éppen egymással való összevethetősége révén mutatva meg minden ránk erőszakolt magyar büntudatot is értelmetlennek, s érvénytelenítve minden olyan felfogást, miszerint Trianon, úgy, ahogy történt, az volt, aminek sokáig még áldozatainak szemében is látszott: fájdalmas, de elkerülhetetlen történelmi szükségszerűség.

Mivel Trianont éppen ma látjuk annak, ami valójában volt: nem feltétlenül szükségszerűnek, de jóvátehetetlennek annál inkább. Kegyetlenül igazságtalan büntetésként kirótt csonkításnak, illetve a legelnézőbb megítélés szerint is té-

ves diagnózis alapján elvégzett csonkolásnak, hosszú idő után is utókezelést kívánó amputálásnak.

Megmászhatatlansága folytán emlegetni sem érdemesnek, illetve ajánlatosnak, ám olyanak is, amit lehetetlen nem emlegetni. Éppen mert . . . elvégre ezt is megpróbáltuk megtenni, attól tartok, jobb sorsra érdemes elszánással is, meglehet nem is csak azért, amiért az ellenkezőjét meg sem tehattük. Ám igyekezetünk talán éppen azért fulladt kudarcba, mert mások emlegették *helyettünk és nekünk*, bennünket gyanúsítva rejtetten egymásra hunyorító emlegetéssel. Azok, akik nem csupán a megváltozhatatlanba való beletörődést várták volna el tőlünk, hanem hogy azt igazságosnak is érezzük, sőt ünnepeljük. Vagy talán várják el ma is még – elképzelhetően belső nyugalomuk vagy inkább a véglegesség érzetének érdekében is.

Nem értve vagy nem is akarva megérteni, hogy az ilyen „nemzeti életérzésből” fakadó és egymással szembekeverülő igazságok közös nevezőre hozhatatlannok, s így nem is elengedhetetlen feltételei az együttélésnek. Annak a bizonyos Trianon utáninak, amelynek feltételeit éppen azért kellene számunkra is elviselhetővé formálni, mert Trianon megtörtént, és úgy történt meg, ahogyan történt.

*

Számunkra annyira sorsmeghatározóan, hogy ezt követően szinte minden magyar gesztus eleve meghatározott. Amiért is Trianon után magyar nacionalizmust emlegetni a szó expanziós értelmében, mindössze bizonyos megszorítással lehet indokolt, nem tagadva ugyan létezését, „hőfokának” éppen Trianon miatti emelkedését, sőt annak nyilvánvaló bűneit sem, ám ha mentséget nem is, magyarázatot mindenképpen találva rájuk. Akár még a „bűnös néppé” válásra, illetőleg mások által való ilyenné bélyegeztetésünkre is, azzal összefüggésben, hogy az annak idején „csonka”-ként emlegetett, de akár „maradék”-nak is mondható Magyarország a náci Németország oldalán lépett háborúba és maradt meg Hitler utolsó szövetségesének is, szinte máig érvényes értékelés szerint a „rossz” oldalon – holott a másik oldal sztálini része szintén „rossz” volt, amiért is a vele szövetségessé demokratikus („jó”?) Nyugat, bármennyire rákényszerült is erre az ördöggel való cimborálásra, meg is fizette annak árát – vagy inkább megfizettette. Nem utolsósorban azzal a Magyarországgal, amely több más, szintén csatlósi szerepet vállaló utódállamával ellentétben végül is nem a győztesek közt ünnepelve érthette meg a háború végét. Újabb szükségszerűségnek minősíthető fejlemény hát, ámde legalább ennyire szükségszerűen igazságtalanságként átélhető csak. Újabb okként akár a nacionalizmusra is, ha számottevően létezne ilyen, s még inkább arra, ami valóban volt és van is: már-már permanensnek tetsző nemzeti letargiára. Egyértelműen az anyaország esetében is, ám még inkább azokéban, akik határain kívül maradtak, sőt átmeneti intermezzo után újra rajtuk kívül kerültek.

Amiért is magyar nacionalizmust emlegetni ma – legfeljebb „védekező nacionalizmus” összetételben lehetséges csak. Bármennyire a támadás is feltüntethető védekezésnek, vagy ha sok minden a védekezés jegyében is elkövethető.

Másokkal szembeni méltánytalanságként ugyanúgy, mint falnak menő őrületségként vagy bumeráng módjára visszaütő ostobaságként.

Épp csak ami magyarságunk részéről az elmúlt évtizedek során itt történt, vagy inkább nem történt, és amit a hatalom nacionalizmusnak mondott, csakugyan az volt-e vajon? Vagy aminek meg kellett volna történnie, bármennyire fennállott is annak veszélye, hogy annak mondják, vagy annak is látják, netán annak látják jónak tekinteni némelyek egykori elitünkéből is . . . így, igen, mert hát bármennyire kerülnénk is, hogy tegnapi elitünk soraiból bárkit is szemrehányással illessek, számomra nehezen hihető, hogy tegnapi csúcsertelmiségünk egyik-másik politikailag is csúcsközelben lévő tagja ne vehette volna jobban is észre látszólag virágzó és néha látványos (látszat?) eredményeket is felmutató csúcshintézményeink talpa alól magyarságunk elszivárgását, azzal együtt, hogy ezek a csúcshintézmények alapjaik elvesztésének arányában válnak fölöslegessé. Hogy valóban nem is tehetett mindezek ellen semmit, ha másképp nem, hát legalább a szóvátétel szintjén, természetesen nem minden kockázat nélkül, ideértve szükség esetén a konzekvenciák elkerülhetetlen levonását is, mindekelőtt a tervszerűnek tetsző sorvasztáshoz való további (látszólagos vagy valódi) segédkezés megtagadását. Mert bármiképpen legyen is, ami engem illet, én főleg olyankor érzem súlyosnak e téren a mulasztásokat, ha személyes tapasztalatokra hivatkozótól hallok olykor még ma is arról, hogy a tegnapi hatalom igenis megértő volt és toleráns, lehetőségeink igenis adottak voltak.

Mert ha csakugyan így volt, ki az, aki mulasztott?

Főleg pedig nem szabadna ma fanyalogniuk (az állítólag nem is) mulasztóknak. Ma, amikor . . . azaz dehogy is, ha egyszer ma mindenki által érzékelhetően süllyedőben vagyunk, dehogy is írhatom le, hogy feltételeink jobbak, mivel inkább csak mások. Másképpen is fenyegetőek, másfajta félelmekre, de másfajta bátorságra is okot adóak. Holmi „gyanúsán” egy nemzetiségű vertikális szervezetekkel való szembehelyezkedést semmiképp sem indoklók, legkevésbé azok részéről, akik valamikor, a pártállam egy némileg szabadabb fázisának idején, maguk is ilyenek létrehozása érdekében álltak ki és „égették is meg magukat” némileg netán emiatt, főleg nem ma, máskülönben nagyon is vészterhes napjainkban, amikor ilyen szervezetek végre létre is jöttek. Törvényes alapon, sőt nemzetközileg is elismerten – de persze hogy nem gáncoskodások és fenyegetések, szitkok és rágalmak, pánikkeltő mesterkedések nélkül. Mint ha bizony bárki is hihette volna, hogy ez másképpen is történhet. Amiképpen azt sem nagyon hiheti ma már senki, hogy csúcshintézményeink fennmaradása a továbbiakban mindenekelőtt lojalitásunknak, alattvalói simulékonyságunknak lehetne még következménye. Ahogyan azt sem hihetjük, hogy mostani veszélyeztetettségük, egyre leplezetlenebben tapasztalható leépítésük annak lenne betudható, hogy a vajdasági magyarság – jórészt nem a korábbi elitbeliek befolyására – ilyenféle elvárásoknak végre mégiscsak késznek mutatkozott nem megfelelni. Megérezve, hogy végleg elmúltak azok az idők, amikor a kegyek és juttatások sajtját a hatalom hollójának énekre táruul csőréből képesek lehettünk még kiudvarolni.

Magunkat olykor ravasz rókának is érezve, de azért mégis inkább megalázot-
tan és átejtvé. És ami még ennél is fontosabb: magunkat nem igazán jól is
lakatva.

*

Elvi kifogásokat emlegettem az imént a VMDK és jelenlegi szerepe kapcsán,
ámde a fentiek még mindig nem azok, továbbra is a háttérből hatók csak, nem
igazán érvek, inkább csak érveket „súgók”.

No de előre is bocsátom talán: nem arról van szó, hogy a VMDK politikáját
egyedül helyesnek érzem, dehogya is, mindössze a jelenlegi körülmények közt
a leginkább lehetségesnek. Függetlenül attól, hogy a VMDK – s ez már „elvi
kifogás” – csakugyan „kisajátítja”-e magának a vajdasági magyarságot, hogy
indokoltta teheti-e ezt a vajdasági magyarok szavazatainak most frissen rá
adott 85%-a. Nem mintha a támogatottság mértéke mellékes lenne, hanem
mert a VMDK-val szembeni bíráló észrevételek rendszerint csak negatív meg-
fogalmazásban hangzanak el, anélkül, hogy arról is szó esne, hogy a kifogásolt
lépések helyett mit is lehetne és kellene tenni: mit, ha nem csupán fizikai
mivoltunkban kívánunk itt megmaradni, hanem nyelvi, kulturálisan és szel-
lemiségünkben is magyarként, nem beolvadni a többség soraiba, részeként a
több országban élők is egységes magyar nemzetnek – hogy törvénytisztelő pol-
gáraiként is annak az államnak, amelyben élünk, arról talán nem is kell külön
szólni. Hogyan, ha *nem* a VMDK hármasonautómia-tervezetének megvalósít-
ásáért szállva síkra, benne látva megoldást. Nem feltétlenül attól téve függővé
a bizakodást, hogy ez az elképzelés csakugyan utópia-e, amint az nemrég el-
hangzott, s ha igen, mennyire az (mennyire ma, és mennyire holnap), sőt talán
attól sem igazán, hogy „Európa és a világ”, amelyben egyébként csalódnai is elég
okunk lehet, kedvezően értékeli, már-már más régiók számára is ajánlható
modellt lát benne. De talán még azt az állítást is megkockáztatnám, hogy va-
lamennyire is messzebb tekintő és valóságos megoldást kínáló elgondolás el
sem képzelhető úgy, hogy azt senki se nevezze utópiának – főleg ha az „erősebb
jogának” valamiképpen meghaladása lehetőségét is magában rejti. Úgyhogy
amiben semmi utópisztikus elem sincs, talán nem is megoldás. Ami tehát *ezt*
az utópiát, a VMDK hármasonautómia-tervezetét illeti, számomra pillanatnyi-
lag alig tetszik esélytelenebbnek annál, amivel leginkább összemérik, a Vajda-
ság egykori autonómiájának újbóli helyreállításánál, mindenekelőtt azért,
mert ma már szinte csak formálisan létező tartományunk többségi lakossága
jelenleg alig mutat érdeklődést iránta. Nem sok értelme lenne hát, ha a Vaj-
daság magyarsága a VMDK autonómiamodellje helyett, másoktól meg nem
támogatva, ezt tűzné a zászlajára.

Úgyhogy ezzel összefüggésben is kívánczik ide a „hagyományos” vajdasági
autonómia időszerűségének a kérdése. Nem okvetlenül úgy, hogy aktuális-e
pillanatnyilag, hanem hogy egyáltalán az lehet-e még, s nem olyasmiről van-e
szó, ami visszahozhatatlanul áldozata lett a történelemnek. Arról a Vajdasá-
gról, amely Habsburg bábakodással Szerb Vajdaságként alakult meg, s így a
Délvidék szerbsége számára addig volt jelentősége (s lehetett volna továbbra
is, ha hosszabb időn át fennmarad), amíg államhatár választotta el az „igazi”,

majdani „szűkebb” Szerbiának is mondott szerb anyaországtól. Hogy miután államjogilag is hozzá, illetve az SZHSZ Királysághoz, majd Jugoszláviához csatlakozott-csatoltatott (úgy az elsőhöz, mint a másodikhoz), létjogosultságát most már lakosságának vegyes összetétele, sőt egy ideig még többségében nem is szláv (!) jellege indokolhassa. Az a heterogén jelleg, ami ma még Európától távol is európaivá teszi, és ami az első komolyabb csapást a II. világháború után a vajdasági németiség eltűn(tet)ésével szenvedte el – elindításaként annak a délszláv jelleget „feljavító” folyamatnak, amely napjainkban mindinkább az egynyelvűségbe látszik beletorkollni. Területének nagyobb részén legalábbis, eltekintve a még úgy-ahogy magyar rezervátumot képező Tisza-vidéktől és Észak-Bácskától, amiért is jószerével az itt tömörülők jelentik már Vajdaság egyetlen jelentősebb nem délszláv nyelvű népességét csak. Nem mintha az itt élő szlovákok, románok, ruszinok jelentőségét lebecsülhetnénk, hanem mert a magyarság esetleges eltűnése után ők önsúlyuknál fogva már aligha lehetnének megőrzői ennek a többnyelvűségnek és annak az erre épülő autonómiának is, amely a délszláváson belül legfeljebb a horvátoknak-bunyevácoknak lehet szívügyük. Azaz a szerbségnek abban az esetben csupán, ha választását más, nem etnikai-nyelvi szempontok, mindenekelőtt gazdaságiak is befolyásolnák – alkalmasint még a homogenitás vonzónak tetsző távlatát is képesen ellensúlyozni. Ami bizonyos tényezők hatására akár be is követhet, csak hát ez esetben is kérdéses, hogy a Vajdaság ügyének ez a jobbra fordulása, önkormányzatának újbóli kiszélesítése, akár még az államiság valamilyen formájáig is, mennyire oldhatná meg problémáinkat, azaz mennyire lenne képes és kész ez a bizonyos vajdasági önkormányzat a VMDK által elképzelt autonómia helyett biztosítani további létezésünket. Könnyen meglehet, hogy semennyire, hiszen az elmúlt évtizedek során mind veszélyeztetettebb helyzetbe, tartományuk mind szélesebb autonómiája mellett, deklarált jogaink egyre hangsúlyozottabb gyarapodása mellett kerültünk, mivel a testvériség-egység felett éber-örökös hatalom, minden tüszentésünkben nacionalizmust látva, éppen a vajdasági autonómia fénykorában fojtotta el a legkíméletlenebbül valamennyi önkezdeményező törekvésünket. Amiért is kilátásaink a vajdasági autonómia restaurálásának lehetőségétől függetlenül nem túl rózsásak – bármennyire lényegesnek lássam is, hogy többpártrendszerű parlamentáris demokráciában ugyanez az autonómia annyira másképp funkcionálna, hogy pusztán emberipolgári jogainkból adódóan nemzeti kisebbségi jogaink is sokkal inkább képesek lennének kiteljesedni. Éppen csak nem maradéktalanul, hiszen valamely nemzetet, etnikumot, kultúrát kívülről még maximális jó szándék mellett sem lehet minden vonatkozásában megérteni, létéből fakadó igényeinek hiánytalanul eleget tenni. Annyira legalábbis nem, mint amennyire ez akkor lenne lehetséges, ha sorsukat az érintettek megfelelő keretek között maguk is irányíthatják.

Vagyis a VMDK autonómiakonceptiója, legyen bár utópia, meggyőződésem szerint aligha helyettesíthető pusztán az egykori vajdasági önkormányzat helyreállításával úgy, hogy valóban megoldást hozzon.

Azt feltételezve legalábbis nem, hogy ez a kétféle autonómia kizárja egymást. Amit egyébként nem is kell okvetlenül feltételeznünk, hiszen a kettő, minden

ellenkező állítás ellenére akár ki is egészítheti egymást, úgyhogy semmi sem akadályoz meg bennünket abban, hogy elképzeljük magunknak azt a vajdasági autonómiát, amely kollektív jogainkra sokkal inkább kész áldását adni egy centralizált Szerbiánál, ám amíg sem egyik, sem másik lehetőség sincs tőlünk karnyújtásnyira, mindkettő csakis alternatívaként mutatkozhat meg, alkalmassint, egyszer még dilemmaként is. Amiért is a kettő egymáshoz való viszonyát szemlélve akár oda is kilyukadhatunk, hogy amennyiben igaz, miszerint egy széles körű és valóban demokratikus vajdasági autonómia feleslegessé teszi a vajdasági magyarság kollektív nemzeti(ségi) önkormányzatát, úgy az is igaz, hogy ez a széles körű és valóban demokratikus vajdasági autonómia nem gördíthet akadályt e „felesleges” önkormányzat elé, ellenkező esetben ugyanis aligha lehetne valóban demokratikusnak nevezni. Vagyis a látszólag felesleges dolgokat gyakran nem azért nem könnyű megvalósítani, mert valóban feleslegesek, hanem mert egyesek szemében egyáltalán nem azok, másokéban viszont ugyanezért nagyon is veszélyesek.

Meglátásom szerint semmiképp sem elegendő okként arra, hogy róluk végképp lemondjunk.

*

Akkor sem, ha a szerb közgondolkodás ma egyik autonómia iránt sem mutat (még?) érdeklődést. Irántunk megértést pedig még ennél is sokkal kevésbé.

De ha egyszer mi sem nagyon mutatunk megértést a szerbség ügye, „igaza” iránt, holott mindenekelőtt mégiscsak a szerb néppel kell megegyezésre jutnunk – vethetné ellen erre valaki, s ezzel máris újabb érvhez érkeztünk. Nem kifejezetten az elíthez számítók által hangoztatotthoz, mivel ezzel nem is túl régen még merőben más szintet képviselő embereknél találkozhattunk. De azért ez az evidenciának is tekinthető szempont, kimondva vagy kimondatlanul, többé-kevésbé mindenkinél megtalálható. „Elvi” érvekkel is kifejezésre juttatva, s ugyanilyen ellenérvekkel történő válaszra is készítve, hiszen bármennyire „elvtelen” legyen is sokszor a reálpolitika, a mellette való érvelés is elvinek számít. Akkor is, ha a reálpolitika az erőviszonyok „reális” felmérését, a hozzájuk való alkalmazkodást jelenti mindenekelőtt. Gyakran az „erősebb jogának” elismerésével együtt és morális szempontjaink ellenére is. Lévéen a reálpolitika mindig egyfajta egyensúlykeresés és -találás valóság és erkölcs, „realitás” és „moralitás” közt, a „taktika és etika” két ellentétes előjelű tényezőjének összeadása, amelynek összege végül is a kettő valamiféle kiegyenlítő-dése lesz, kellőképpen eltalált arány esetén nem csupán sikerre vivő, de morálisan is igazolható. Nem kevésbé pedig választás is – amiért is „lelkünk rajta”, hogy mikor hogyan választunk, mi vagy ki mellett döntünk.

„Önzón” vagy „önzetlenül”, netán „önfeláldozón” is – folytathatnám tovább is még. Figyelembe véve, hogy ezek a kategóriák az emberek többségének tudatában nem is egészen ok nélkül minősülnek másképpen politikai vonatkozásban, illetve a különböző népek-nemzetek viszonyával összefüggésben, mint az egyének közti kapcsolatokban. Nemzeti szempontból nézve ugyanis amint az „én” helyébe a „mi”-t állítjuk, az önzés számít erénynek, és az önzetlenség bűnnek, minél „nacionalistább” erkölcsről van szó, annál inkább. Ami viszont

az önfeláldozást illeti . . . nos, e téren talán annyiban bonyolultabb a helyzet, hogy személyek közötti kapcsolatok esetén az önfeláldozás többnyire az esektől függően vált ki csodálatot vagy értetlenséget, míg abban nyilván mindenki egyetért, hogy kötelességként senkitől sem lehet elvárni. Addig legalábbis nem, amíg az önfeláldozás „hasznélvezője”-ként nem valamilyen közösségi kategória lép az egyén helyére, legyen az bár „haza” vagy „nemzet”, netán „osztály”, „egyház” vagy éppenséggel az „emberiség”, mert ilyenkor nyomban a „sehonnai bitang ember, ki hogyha kell, halni nem mer” képlete lép működésbe. Vagyis az önfeláldozás, életünk kockáztatása, sőt feláldozása, ebben az összefüggésben már nem csupán dicséretessé válik, hanem követelménnyé is egyúttal, vagyis aki erre nem hajlandó, az nem csupán a törvénnyel kerül szembe, hanem a gyakran manipulált közvélemény szemében is árulónak minősülve, fenyegetett helyzetbe is jut. Még ha etnikailag nem is része (vagy éppen ezért) az önfeláldozást elváró közösségnek, mindössze akaratán kívül találva magát olyan területen, amelyet az hatalmában tart – függetlenül attól, hogy az „államalkotó” nemzet „igazában” tud-e és kész-e osztozni.

Pedig az „abszolút képtelenség” éppen ez lenne: annak elvárása, hogy az egyik nép vagy nemzet magát a másikért áldozza fel, legyen bár szó annak egészéről vagy csak részéről.

Egyértelmű jogi helyzet mellett is akár, de ezt tán hagyjuk.

Annak feszegetése kedvéért, hogy miért is ne érthetnék meg a szerb népet legfőbb nemzeti aspirációjával együtt, azzal együtt tehát, hogy összességében egy államban szeretne élni. Elvégre ki értse meg ezt, ha nem éppen mi, magyarok, főleg miután ennek lehetősége minden bizonnyal végérvényesen elveszett a számunkra. Csak hát épp ezért kell pótmegoldást találnunk, mindenekelőtt a légiessé párologtatott határok Európa-modelljével összhangban, s kell előbb vagy utóbb ezt tennie nyilván majd a szerb népnek is, annak érdekében, hogy több országban élve is fennmaradhasson. Hacsak nem az következik be, ami azért lenne mindenképpen elfogadhatatlan a számunkra, mert erőszak eredménye- és jutalmaképp történe – azt követően, hogy ez az áhított állapot a szerb nép számára hosszú időn át fenn is állt, hiszen a Jugoszlávia néven ismert és olykor érdemein felül elismert állam voltaképpen a szerb nép egészének hazája volt mindaddig, amíg, elsősorban a szerbség nemzeti egységuralomra törő vezetőinek hatására, napjainkig is tartó és példa nélkülösen szörnyűséges háborús folyamat következtében szerte nem hullott. „Nemzeti önsorsrontás” következtében is akár, nem utolsósorban azzal a sajátosan „heroikus” szerb nemzeti közérzettel összhangban, amely minden államok vagy nemzetek közötti érdekösszeütközést fegyveres harccal, tehát a háborút a történelem mindörökké kiiktathatatlan tényezőjeként is kezelve, vél megoldhatónak. Nem csupán hordószőnokok és kávéházi kibicek esetében, hiszen a törzsi fegyvertánc középpontját képező tüzet a szerb szellemi élet felkent akadémiai mágusai, tudósai, művészei, írófejedelmei, felelőtlenségük egész súlyával és magávalragadó erejével szították fel és állították a maguk . . . á, dehogya is, sokkal inkább öntetszelgő szerepjátszásuktól hajtva, hagyományosan szentnek érzett, tehát soha igazán végig nem gondolt nemzeti célkitűzések szolgálatába. Azért nem felmenthetően, mert nyilvánvalóan nem csupán a szerb nemzeti jellemnek van

olyan sötét oldala, amely csak akkor kerülhet igazán felszínre, ha van, aki felszínre hozza. Nem mintha e minket is fenyegető és szülőföldünkről részben máris elúzó kataklizma rémtettei nem lennének (ma már) minden fél részéről kölcsönösek, csak hát a pokol legfőbb elszabadítójának kérdését aligha lehet mellékesként kezelni.

Vállalható ügyként sem tekinteni rá tehát, akár mindössze a szurkolás szintjén is szolidárisnak lenni iránta. Akkor sem, ha erre netán kísértést érzünk.

Vagy ha rövid távon érdekeink netán ezt követelnék.

Ámde nem is csupán etikai értelemben tetszik választásunk, autonómiatervezetünk melletti kitarásunk helyesnek, hanem taktikailag is ugyanígy, megkockáztathatóan semmivel sem kevésbé. Minden pillanatnyi vagy végleges katonai győzelem ellenére is, mivel cseppet sem alaptalan a megállapítás, miszerint a háborúban mindig győztes Szerbia a békét mindig elveszti. Minden esetleges félreértéssel s szemben nem úgy, hogy a (ma egyébként hiányzó) megfelelő szövetségesek oldalán végül is győztesen befutó Szerbia nem képes a maga számára előnyös békét kötni, hiszen akár a balkáni háborúkra, akár az első és a második világháborúra gondolunk is (akár Szerbiát, akár Jugoszláviát emlegetve), előnyösebbet már aligha köthetett volna, hanem úgy, hogy annak előnyeit képtelen tartósítani, előremutatóan ki is használni, emiatt is derül ki idővel, hogy háborújában „túlgyőzte magát”. Ereje eltékozlása folytán is, ámde legalább ennyire mindannak híján, amire nem görögütözes győzelmi ünnepeken, hanem az azokra következő dolgosan szürke hétköznapokban lenne szüksége. Egyáltalán nem valamilyen sajátosan sorsszerű „szerb átok” miatt, hanem egy olyan, a történelemben gyakori szindróma következtében, ami szinte mindig tapasztalható, valahányszor a mennyiség győz a minőség, a fejletlenebb fél a fejlettebb felett, az erőfölény a szellemi felett – nem pusztítva el egészen a legyőzöttet, de uralmát tartósan, sőt a véglegesség illúziójával terjesztve ki föltötte. Úgy, ahogyan az, szó szerint globális méretekben, a „Nagy Honvédó Háborújában” győztes Szovjetunió esetében is történt. Hasonlatosan a „történelmi Jugoszlávia” térségében az első, majd a második világháború során végbementekhez – ezért is volna ma szükségük az akkori győzteseknek nem revansra, hanem a „győzelem repetájára”, szövetségesek nélkül is, ha másképpen nem lehet, akár még Európa és a világ ellenében is. Annak az Európának és annak a világnak ellenében, amelyben joggal, de illúzióink túlméretezése követhetőnek is csaldódtunk, sőt amelyet indokoltan látunk gyámoltalannak és tehetetlennek, netán cinikusnak is, főleg amíg eszünkbe nem jut, hogy miért kellene civilizált és jól képzett emberéleteket áldozni múltba hullottan mitikus eszelősök háborúja, a „megbocsáthatatlan ártatlanság”, az emberi butaság következtében. És hát ennek az ilyen-olyan-amolyan Európának és a világnak annyi ereje még nagyon sokáig lesz, hogy némi lelkiismeret-megnyugtató, humanitárius segítség mellett viselve el mások szenvedését, ne siesse el a mégiscsak mind hatékonyabb zárlat megszüntetését. Rezigáltan legyintő türelemmel várva meg, amíg a végén még azt a győzelmet is visszaveheti, amelyet korábban némi fejszoválás mellett és elítélendő módon nem is annyira megadott, inkább „ráhagyott” csak – hiszen önnön integrációs törekvéseiről és az együttélés játékszabályairól mondana le, ha a fegyverek hozta „realitást” el is

ismerné. Idővel ugyanis „kellő szilárdsággal” párosulva, ha másképp nem, hát a kifárasztás technikája révén, akár még a tehetetlenségnek és a tanácstalanságnak ez a „módszere” is ki kell hogy váltson egy bizonyos elmozdulást a szerb közgondolkodásban, közelebb hozva azt mindannak felismeréséhez, amit a szerbségen belül ma mintha még mindig csak kevesen értenének, s még kevesebben lennének hajlandók – vállalva az áruló szerepének látszatát – ki is mondani. Mert e nélkül a folyamat nélkül helyzetünk rendezése, illetőleg a szóértés aligha képzelhető el.

Legfeljebb a behódolás, amit a jelenlegi hatalom nyilván nem azért vár el, hogy mindazt, amit elvett és elvesz tőlünk, hűségünk jutalmaként visszaadja.

*

Ám hogy ez a folyamat végül is mikor jut el a megfelelő konzekvenciák levonásáig, továbbá hogy mi ezt itt képesek lehetünk-e egyáltalán kivárni . . . nos, igen, nem utolsósorban erről kellene értelmiségünk jeleseinek felelősségtől áthatva eszmét cserélni. Azoknak, akik még itt és a helyükön vannak, ám nem kevésbé azoknak is, akik – indokoltan vagy kevésbé indokoltan – Európába távoztak.

Mármint abba az anyaországba, amely a maga európai arculatát, ha súlyos nehézségek árán és botladozva is, de mégiscsak kezdi visszanyerni, és amellyel kapcsolatunk szintén téma lehetne. Annál is inkább, mivel a hozzá fűződő szálak, nem csupán érzelmileg, hanem gyakorlatilag is mind szorosabbak – ugyanazon körülmények hatására is, amelyek egyebek mellett értelmiségünk baljós méretű átvándorlását is elindították, részben az elitbe tartozók sorából is, végképp eloszlatni látszón mindazokat az illúziókat, amelyeket mi itt a magunk sajátos „vajdaságiságáról”, kultúránk külön entitásként való számbavehetőségéről, önállóságunkról, szellemi önellátásunk lehetőségeiről tápláltunk. Attól tartok, a kelleténél tovább dédelgetve azt a narcisztikus képet, amelyet ömagunkról formáltunk, s elmulasztva idejében felismerni azokat a változásokat, amelyek következtében irodalmunk sem létezhet többé olyan „autonóm” módon, amilyenként nem utolsósorban az anyaországgal szemben is létezni próbált. Kezdetben a valamikori határon túli irodalompolitika miatt akár indokolt szembefordulással is, később viszont önmaga beidegződéseinek vagy egyebeknek is engedőn hangsúlyozva túl azt a bizonyos szelleminek érzett autonómiát, melynek szívós emléke közvetetten mintha még a politikai jellegű autonómiaelképzelések megítélését is befolyásolná. Feltehetően a sanda és fenyegető tekinteteknek attól a keresztüzétől sem függetlenül, amely napjainkban anyaországunkhoz való viszonyunk alakulását is kíséri, és amellyel ugyancsak számolnunk kell. Realitásként tekintve rá, és csakis akkor ellensúlyozhatóan eredményesen, ha úrrá tudunk lenni hosszú időn át kialakult ki-sebbségi reflexeinken.

Mind a meghunyászkodást sugallókon, mind a menekülésre késztetőkön.

Zenta, 1993. december